

ідентифікацій, що вимагає поглиблення запропонованої теоретичної концептуалізації та її застосування в емпіричних розвідках.

1. Mulkey, G. On Humour: Its Nature and its Place in Modern Society. Cambridge: Polity Press, 1988. 2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: "Медиум", 1995. – 323 с. 3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – СПб.: Алетейя, 1998. 4. Mead, G. H. George Herbert Mead on Social Psychology. Chicago: The University of Chicago Press, 1934. 5. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия "Дискурология"). – Екатеринбург: Издательский Дом "Дискурс-Пи", 2006. – С. 17-18. 6. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе http://lacan.narod.ru/ind_lak/lac_r2.htm. 7. Лакан Ж. Психоз и другой – http://lacan.narod.ru/ind_lak/lac_r12.htm. 8. Torfing J. New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Jijek. Oxford: Blackwell, 1999. 9. Hall, Stuart. 'Encoding/decoding'. In: Centre for Contemporary Cultural Studies (Ed.): Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79. London: Hutchinson, ([1973] 1980). 10. Chandler. Denotation, Connotation and Myth // Semiotics for Beginners. – <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem06.html> 11. Муфф Ш. К агонистической модели демократии (from Chantal Mouffe. The Democratic Paradox. London: Verso, 2000, p.80-107) // Пер. с англ. Артема Смирнова // Логос 2 (42), 2004, с. 180-197. 12. Ballantyne, G. Creativity and Critique. Subjectivity an Agency in Touraine and Ricoeur. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007. – Chapter 5, pp. 123-168. 13. Calhoun, C. Social theory and the politics of identity. In: C. Calhoun (Ed.), Social Theory and the Politics of Identity (pp. 9-36). Oxford: Blackwell Publishers,

1994. 14. Mercer, K. '1968': Periodizing politics and identity. In: L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (Eds), Cultural Studies (pp. 424-449). New York: Routledge, 1992. 15. Рікер П. Сам як інший / Пер. із фр. – К.: Дух і Літера, 2000. – 458 с. 16. Strauss, A. Mirrors and Masks: The Search for Identity. Glencoe: The Free Press, 1959. 17. Ricoeur, P. Fallible Man / Tr. by Ch. A. Kelbley. Chicago: Henry Regnery, 1965. 18. Hechtman, Todd A. A Social Psychology of Cultural Identity: Theoretical and Methodological Synthesis. Studies in Symbolic Interaction, Volume 25. – Pp. 247-264. 19. Attardo, Salvatore. Linguistic Theories of Humor, Berlin: Mouton de Gruyter, 1994, 426 p.; Attardo, Salvatore, Raskin, Victor "Script Theory Revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model." HUMOR: International Journal of Humor Research, 4:3/4, 1991, pp. 347-411. 20. Kellner D. Popular culture and the construction of Postmodern Identity // S. Lasch, J. Friedman ed. Modernity and Identity. – Oxford, Cambridge: Blackwell, 1992. – 379 p. 21. Лосев А. Античная мифология в ее историческом развитии. – М.: Учпедгиз, 1957. – 620 с.; Лосев А. Гомер. – М.: Учпедгиз, 1960. – 350 с.; Шапошникова О. Гротеск – вид условной выразительности // Культурологические аспекты теории и истории русской литературы. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 19-29. 22. Pollard, A. Satire [The Critical Idiom Series]. London: Routledge, 1970. 23. Elliott, R. C. The satirist and society. In: Paulson, 1971. – Pp. 205-216. 24. Dyer, G. British Satire and the Politics of Style: 1789-1832. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 25. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Волгоград, 2000. На правах рукописи. – <http://www.twirpx.com/file/56756/> 26. Morris, Raymond N. The carnivalization of politics / Mr. Gill – Queen's University Press, 1995.

Надійшла до редколегії 27.10.10

УДК 316.7

Н.О. Обухова, асп.

СТРУКТУРА СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ В ОБРАЗІ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ М. ДОНЕЦЬК)

Представлено результати дослідження особливостей сприйняття образу міста його мешканцями на прикладі міста Донецьк. "Образ міста" визначається як певна структура опису міста та прояв групової свідомості мешканців міста. Образ міста Донецьк вивчається через структуру символічного простору, презентовану у пам'ятниках та сприйнятті їх значущості. Виокремлюються прояви "культурного вакууму" та наголошується на значущості розвитку креативного культурного простору міста.

Ключові слова: образ міста, культурний простір, символічний простір міста, постіндустріалізація.

Представлены результаты исследования особенностей восприятия образа города его жителями на примере города Донецк. "Образ города" определяется как определенная структура описания города и проявление группового сознания жителей города. Образ города Доцецк определяется через структуру символического пространства, презентированную в памятниках и восприятии их значимости. Выделяются проявления "культурного вакуума" и акцентируется внимание на значимости развития креативного культурного пространства города.

Ключевые слова: образ города, культурное пространство, символическое пространство города, постиндустриализация.

The results of studies of perception of the image of the city by its inhabitants are presented on the example of Donetsk city. "The city's image" is defined as a structure of description of a city and expression of group consciousness of the city's inhabitants. The image of Donetsk is studied through the structure of symbolic space, presented by the monuments as well as the perception of their importance. There are singled out "cultural vacuum" and emphasized the importance of creative cultural space of the city development.

Key words: city image, cultural space, city's symbolic space, posindustrialisation.

Міське середовище виступає як складна цілісність, що включає в себе безліч просторово-функціональних і поведінкових взаємодій. Просторова організація середовища містить у собі певний набір елементів, що формувалися в ході історичної еволюції міста: площі, вулиці, провулки тощо. Параметри цих елементів одночасно й утворюють міське середовище, і задаються ним. Однак, у містах їх мешканці сприймають не лише зміст і ритм, так би мовити, урбаністичного "мистецтва" – форми, відносини, порядок і безлад, декоративні елементи, – але й місто в його символічних значеннях. Сучасна сфера культури та культурне виробництво – це у першу чергу сфера, де виробляються та споживаються символічні форми, і міському простору у цьому процесі належить одна з провідних ролей.

Різні виміри простору великого міста широко представлені в дослідженнях багатьох вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних, як-то в роботах Ф. Вуд, Р. Флорида, А. Дж. Скота, К. Лінч, Ш. Зукіна, В. Єсакова, В. Глазичева, Ю. Федорова, В. Єгорова, В. Середи, Л. Малес та інших. Тією чи іншою мірою розуміння міста як багатовимірного простору, зокрема культурного, представлено в напрацюваннях Дж. О'Коннора, Ф. Мата-

рассо і Ч. Лендрі. Характерною рисою праць згадуваних вчених є їх швидше теоретичне, ніж практичне спрямування: аналізуючи сучасне місто, дослідники змальовують місто однобічно, як осередок культурного капіталу, що містить потенціал, передусім, економічного оновлення. При такому підході, за деякими виключеннями, здебільшого залишаються поза уваги суб'єктивні репрезентації міста в уявленнях мешканців, їх оцінках, очікуваннях та ставленнях, виноситься за дужки аналіз соціального простору. Беручи до уваги недостатню вивченість соціального та культурного простору великого міста, за мету даної роботи визначено особливості сприйняття образу міста його мешканцями на прикладі м. Донецьк.

Образ міста постає як певна структура опису міста, опису своєрідною мовою. Сприйняття міста є переважно індивідуальним, але воно детерміноване соціокультурним середовищем. Людина сприймає оточуючу соціальну реальність крізь призму групових норм. У той же час конструювання образів – це особистісний процес, на який впливає конкретна соціокультурна ситуація. Конкретність її полягає в тому, як визначає ситуацію особистість. І процес цей здійснюється семантичними засобами. Образ існує у формі мови спільноти –

лінгвістичній формі. Одночасно образ існує у формі індивідуального емоційного переживання – психологічної формі. Образ має також символічну форму, в якій розкривається загальнозначущий зміст.

У якості умов формування образу міста, що є одночасно й принципами проектування, К. Лінч [Лінч, 1982] називає наступне:

1) впізнаваність: як окремі фрагменти міської території (так і місто в цілому) мають (або не мають) знакові предмети, тобто те, що їх найбільше характеризує, відрізняє, на чому "зупиняється око". Існують символи міста, території, простору;

2) композиційність – існування зв'язків значень між спостерігачем і середовищем – семантична ситуація, коли предмети середовища зливаються в єдиний ансамбль, що несе гуманістичний зміст; "будь-які фрагменти міського середовища позитивні, якщо вони комунікативні, тобто осмислені й гуманні";

3) уявність – здатність середовища "бути уявним", бути полем символічної комунікації, сприяти соціокультурному діалогу суб'єктів різного типу й рівня.

Конструювання образу міста – створення нових соціокультурних проектів – завдання одночасно науково-інженерне й ідеологічне. Якщо цими завданнями не займатися конструктивно, то з'являються деструктивні форми сприйняття міста й деструктивні феномени у міському житті: "зникнення", "загубленість" районів – ситуація, коли жителі поводяться так, начебто району немає; "безликість" району; "забуті" райони з розчарованими мешканцями, у яких розвивається почуття занепокоєння, небезпеки.

Образ міста – це прояв групової свідомості городян, його змістовна сторона. Його компоненти відбивають тимчасові особливості міста та групі уявлення про нього: міські орієнтири ("символи міста", визначні пам'ятки, психологічно значимі для більшості мешканців міські об'єкти, що формують основний каркас ментального образу міста), міські території, міські маршрути ("шляхи" – напрямки пересування більшості мешканців до значимих міських об'єктів), висотність ("поверховість" – суб'єктивне відчуття середньої висоти будинків міста) і динамічність ("темпоритм" – швидкість життя в місті, що проявляється, у першу чергу, в середній швидкості пішоходів). Як носій ідеальних значень, образ міста зв'язує світосприйняття його мешканців із цінностями. Для формування у свідомості людини сприятливого образу міста важливу роль відіграють символічні або культурні цінності. Звідси виникає проблема використання культурного потенціалу міст і необхідність адекватної організації управління цим потенціалом.

Культурний простір підтримує й активізує життєдіяльність міста, наповнює життєвий світ його мешканців особливим змістом і ціннісними орієнтаціями, спрямованими на реалізацію життєвих планів і стратегій у міському середовищі. У сучасних дослідженнях з проблем великого міста все частіше звертається увага на реальний стан культурного простору: його структурованість, напругу, щільність, насиченість. У дійсності предметне поле дослідження культурного простору великого міста значно ширше й охоплює проблеми самоорганізації, історичного спадку, розташування культурних опозицій, актуалізовані сучасними трансформаціями українського суспільства. В цьому проблемному середовищі не стільки зовнішні джерела підтримки зростання міст (як-то, наприклад, туризм), скільки мобілізація внутрішніх ресурсів культурного виробництва й споживання мають бути в центрі уваги системи управління міським розвитком і наукових досліджень. В даному аспекті важливим є врахування особливостей функціонування та механізмів вироблення культурного простору міста, характерних рис його символічної складової, специфіки сприйняття образу міста його мешканцями.

Фокус нашого дослідження сконцентровано саме на особливостях культурного простору міста, який в умовах сучасного суспільства відіграє провідну роль у формуванні та розвитку міського середовища. Для дослідження культурного простору великого міста в Україні використано дані емпіричних соціологічних досліджень, присвячених особливостям сприйняття образу міста його мешканцями, які проводились у Донецьку та Львові у 2007 та 2008 роках. Обидва українських міста контрастують між собою з огляду на географічне розташування, історичне минуле, економічну, політичну та культурну складову.

Головними специфічними культурними та соціально-демографічними рисами Донецька, що відрізняють його від багатьох інших міст України, у першу чергу виступають наступні:

1) індустріальний (постіндустріальний) характер міста, який сформувався історично з періоду його народження;

2) коротка історія існування, порівняно з багатьма іншими великими містами України, і як результат – короткий період у формуванні "міської пам'яті". Остання у переважній більшості містить у собі конструкти та ідеологеми, що кореспондують с радянським минулим;

3) особливості демографічного та етнонаціонального складу.

Образ Донецька, як і саме місто, не залишався незмінним протягом періоду його розвитку. Змінювалося місто – змінювалися й уявлення про нього. У цьому контексті не можливо обійтися без звернення до історії.

Донецьк, на відміну від Львова, виник, так би мовити, штучно. Як у випадку з будь-яким індустріальним містом, поштовхом до його появи стало будівництво металургійного заводу у 1869 році та подальше об'єднання навколо нього місцевих хуторів та станиць. Саме тому Донецьк (Юзівка на той час) з самого початку зводився саме як місто із чітко розпланованою забудовою (на кшталт Санкт-Петербургу), де містоутворюючим центром виступав металургійний завод. До цього слід додати, що міськими архітекторами були вихідці з Європи (передусім англійці) з їх уявленнями про містобудування.

Результатом розбудови та розвитку міста стало збільшення міграційних потоків на його територію. Був покладений початок колонізації, яка всіляко заохочувалась російським імперським урядом. Як наслідок, у другій половині XIX ст. населення збільшувалося в п'ять разів швидше, ніж в інших регіонах Російської імперії. У результаті інтенсивної міграції відбулися значні зміни в етнічній структурі населення регіону та було закладено основні пропорції етнічної структури Донбасу, які з певними змінами дійшли до наших днів. Сформувалася поліетнічна спільність, більшість в якій склали українці й росіяни. Серед службовців металургійного заводу були вихідці з Великобританії, Вельсу, Бельгії. Також слід відзначити, що річка Кальміус була смугою осіlosti для єврейського етносу, завдяки чому на західному березі річки з'явилися компактні єврейські поселення. До того ж саме Кальміусом проходив кордон між землями Запорізького та Донського козацтва.

Як відзначає Я. Грицак, образ Львова у свідомості львів'ян складається із двох елементів [Грицак, 2007]: це, насамперед, – європейськість Львова, тобто належність міста до Європи як архітектурно, так і культурно; іншим елементом є образ Львова як "українського П'ємонту". Відповідно, можна виділити дві складові сучасної львівської ідентичності – європейськість і акцент на національному (переважно українському) характері міста. Але образ європейськості, що присутній у свідомості мешканців Львова, скоріше є ностальгічною реконструкцією "золотого століття", позбавленою згадувань про будь-які конфлікти, чим віддзеркаленням нових європейських цінностей (див.рис.1).

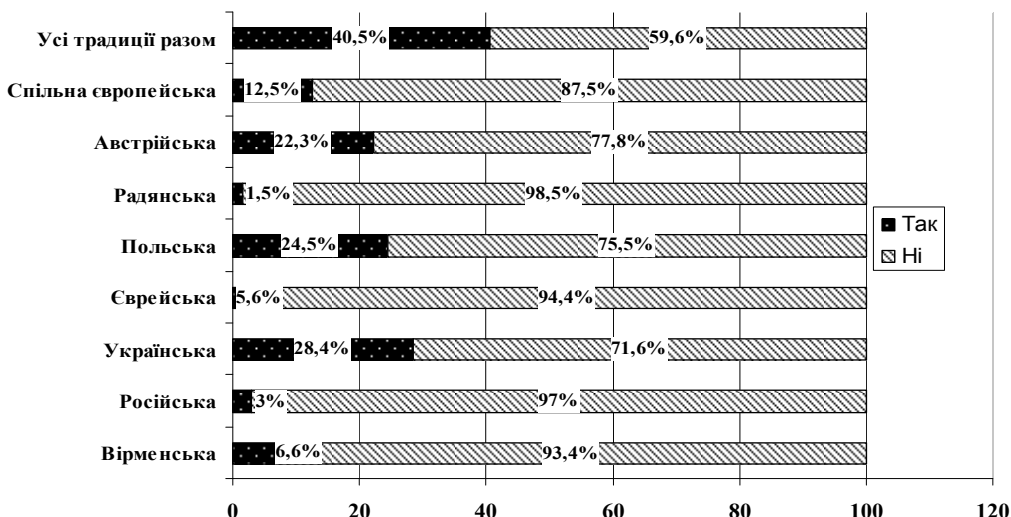

Рис. 1. Яка культурна традиція найбільш помітно вплинула на формування Львова як міста?⁴²

Подібно до Львова, образ Донецька теж складається з двох частин, але якщо у першому випадку йдеться про орієнтацію "національне – європейське", то у другому "регіональне – радянське (російське)". Дуже яскраво це відображається у сприйнятті міських пам'ятників, що виступають як невід'ємна складова міської пам'яті. Можна побачити, що на думку донеччан найбільш повно дух

міста є втіленим у двох пам'ятниках – Шахтарю та Леніну (див. рис. 2). І якщо перший корелює з образом Донецька як міста "шахтарської слави", то знаходження пам'ятника Леніну на центральній міській площі у свідомості мешканців міста породжує постійне звернення до радянського спадку, як власне і третій із найбільш згадуваних пам'ятників – пам'ятник Артему (Сергєєву).

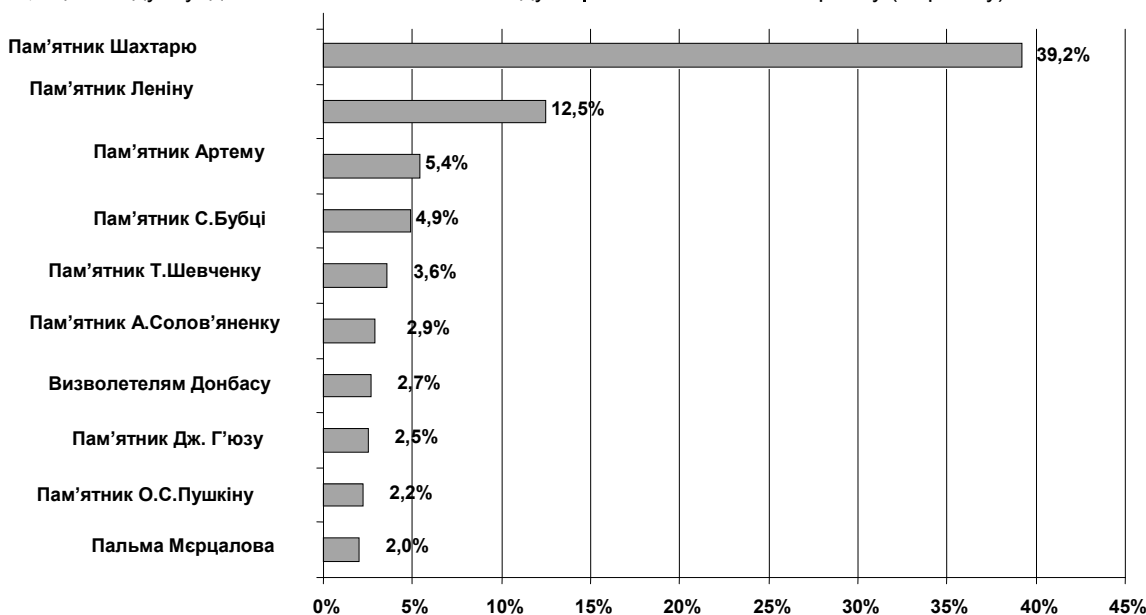

Рис. 2. Який з пам'ятників найбільш віддзеркалює дух міста Донецька?⁴³

Дані соціологічного опитування "Соціокультурний простір міста", що проводилося за ініціативою соціологічної лабораторії кафедри соціології управління ДонДУУ (N=400) у 2008 році.

Тобто, саме пам'ятники радянської доби відрізняються такою рисою, як "пізнаваність" (за К. Лінчем), виступаючи символом міської території. Поряд із тим, за роки незалежності в Донецьку не з'явилося жодного пам'ятника національним героям. Замість цього, тут можна побачити відбитих у камені та металі вихідців з Донбасу – Йосипа Кобзона, Сергія Бубку, Анатолія Солов'яненка тощо [Міхеєва, 2010]. Останнє підкреслює значущість регіональної ідентичності, яка превалює

серед мешканців Донецька над ідентичностями національними та громадянськими.

У контексті розгляду символічного простору Донецька не можливо оминати такої потужної його складової, як релігійний простір. З отриманням Україною незалежності починається новий етап розвитку державно-церковних відносин, що знайшов прояв в архітектурній зовнішності багатьох українських міст. Не оминув цей процес і Донецька. Релігійна складова стає невід'ємною

⁴² Дані соціологічного опитування "Львівська ідентичність", що проводилося на замовлення Департаменту Адміністрації міського голови Львівської міської ради (N=800), 2007 р.

частиною створеного вже в період незалежності образу міста. І тепер поруч з такими конструктами, як "пальма Мерцалова", "чорне золото", "донецькі троянди", обов'язково включається Святогірська Свято-Успенська лавра та Свято-Преображенський собор. В цілому, реабілітація релігії перетворюється з об'єктивного процесу на своєрідний "бренд" або визитівку Донецька, що відзначається не тільки донеччанами, але й гостями міста [Миронович, 2008: 317].

Так звана карта ідентичностей потужно прив'язана до географічного (міського) простору. У більшості людей у місті є місця (території), де їм подобається перебувати, а спільність цих переваг створює репутацію міського простору. Чим більше таких місць існує у свідомості мешканців міста, тим більш визначеним є його сприйняття. Чим більше місць із позитивною репутацією, тим вище рівень соціального комфорту та міського патріотизму.

Серед найбільш згадуваних респондентами символів міста й досі перші позиції займають символи, що виникли та сформувалися у радянську добу. Серед нових "брендів" можна відзначити пальму Мерцалова, що пов'язана з індустріальним характером Донецька, та футбольний клуб "Шахтар". Інтерес до ФК "Шахтар" почав продукуватися як офіційний інтерес, ініційований "зверху", хоча традиція вболівання має дуже потужну міську історію і є "архетиповою" у символічному середовищі міста. При цьому сам момент "вболівання" за команду сприяє внутрішній згуртованості донеччан. Тобто ми спостерігаємо у свідомості мешканців міста класичний дуалізм – "свої" та "чужі". Симпатія до "Шахтаря" з боку мешканців Донецька стала одним із втілень сучасної донецької міфології, що активно формується та має прояв у розподілі навколишніх на "донецьких" і "не-донецьких". При цьому сама культура вболівання є дуже далекою від європейських аналогів, але на фоні загального культурного вакууму постіндустріального міста постає як спроба заповнити цю нішу у масовій свідомості практикою масових вистав.

Отже, результати досліджень дозволяють стверджувати, що на сьогоднішній день Донецьк – як міське середовище, як суб'єкт економіки та культури, як співтовариство громадян – об'єктивно перебуває в перехідному стані, хоча суб'єктивно це відчувається слабо.

Потенціал, закладений у місто на попередніх етапах його розвитку, є далеко не вичерпаним: місто по сукупності показників аж ніяк не перебуває у фазі стагнації або занепаду, однак вочевидь, що існуючі проблеми вимагають цілеспрямованих і раціональних дій щодо їх вирішення. Ідеї розвитку Донецька з акцентом на "пост-індустріальну" складову обговорюються в місті давно, оскільки є очевидним занепад промисловості, що тривалий час була "становим хребтом" міста. У цьому зв'язку постає питання переорієнтації міської економіки і спільноти в бік креативних індустрій [Scott, 2004; Ravasi, 2004], що пов'язано з розвитком відповідного соціального і культурного середовища міста, здатного підтримати такі трансформації. В першу чергу це стосується саме культурного середовища міста, яке потребує зваженої міської політики з конструювання нового символічного простору та деконструкції радянських міфологем та образів, що й досі панують у семантичному полі міста і у свідомості його мешканців. Заповнення культурного вакууму, що виник після розпаду СРСР, лише регіональною складовою у вигляді вболівання за міську футбольну команду, або через спробу звертання до колективного несвідомого у вигляді акцентування у міському середовищі Православної складової, виглядає "штучним" та є недостатнім для виникнення креативного культурного простору.

1. Грицак Я. Історія двох міст: Львів і Донецьк у порівняльній перспективі Я.І.Грицак // Україна модерна. Спеціальний випуск "Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні". – Критика: Київ-Львів, 2007. – С.27-60. 2. Линч К. Образ города / К. Линч; пер. с англ. В. Л. Глазычева // [под ред. А. В. Иконникова]. – М.: Стройиздат, 1982 г. – 328 с. 3. Миронович Д. В. Релігійний простір міста (на прикладі м. Донецька) / Д. В. Миронович // Збірник наукових праць ДонДУУ. "Соціологія управління". – 2008. – Т. IX. – Вип. 4 (94). – С.315-323. – ("Серія спеціальні та галузеві соціології"). 4. Міхеева О. Соціальний простір міста: можливості "прочитання" та управління // Соціологія: навч. посіб. / [за заг. ред. О. К. Міхеевої]. – Донецьк: Вид-во "Ноулідж" (донецьке відділення), 2010. – С. 201-224. 5. Середа В. "Львів'янин" – окрема ідентичність чи просто прописка? [Електронний ресурс] / Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://www.zaxid.net/article/6624>. 6. Scott A. J. Cultural products industries and urban economic development // Urban Affairs Review / Vol. 39. – No. 4. – March, 2004. – P. 461-490. 7. Ravasi D., Rindova V. Creating symbolic value: cultural perspective on production and exchange / Working paper 111/04. – May, 2004. – 25 p.

Надійшла до редколегії 24.09.10

СПЕЦІАЛЬНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ

УДК 316.422.42

М. В. Туленков, д-р соціол. наук, проф.

СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено спробу концептуалізації ключових засад соціології управління як окремого напрямку сучасного наукового знання. Зокрема, розглядається генеза та етапи розвитку соціології управління, виокремлюються її змістовні чинники, аналізуються підходи щодо визначення об'єкта і предмета цієї галузі соціологічного знання, а також обговорюються перспективні напрями розвитку соціологічної теорії управління.

Ключові слова: зміст соціології управління, об'єкт соціології управління, предмет соціології управління, основні напрями досліджень, генеза та напрями розвитку соціології управління.

В статті предпринята попытка концептуализации ключевых основ управления как отдельного направления современного научного знания. В частности, рассматривается генезис, этапы развития социологии управления, выделяются ее содержательные факторы, анализируются подходы к определению объекта и предмета этой отрасли социологического знания, а также обсуждаются перспективные направления развития социологической теории управления.

Ключевые слова: содержание социологии управления, объект социологии управления, предмет социологии управления, основные направления исследования, генезис и направления развития социологии управления.

This article is an attempt of conceptualization of key principles of sociology of management as a distinct trend of modern scientific knowledge. Particularly, the article studies genesis and stages of the development of sociology of management; also, its content factors have been distinguished and approaches to the definition of the object and subject of this sociological domain have been analyzed. The article also discusses promising directions of development of the sociological theory of management.

Key words: content of sociology of management, object and subject of sociology of management, major research areas, genesis and trends of development of the sociology of management.

Проблема визначення предметної сфери соціології управління має неабияке значення для розвитку вітчизняної теоретичної соціології та вдосконалення соціаль-

но-управлінської практики, що характеризується суперечливими процесами, зумовленими трансформацією сучасного українського суспільства.